

הקדמה ללימוד כתבי המהר"ל

רבי יהודה ליווא בן בצלאל נולד בתחילת המאה השש עשרה וחי למעלה מתשעים שנה. הוא היה דמות חינוכית, רוחנית ופוליטית ליהודי הגולה במרכז אירופה. היתה לו משנה סדורה הן בנושא כללי ההנהגה של הקהילות הן בדרכי לימוד התורה, והוא לא חשש לבקר את מצב הדור. למשל, הוא גרס שאין זה נכון שמנהיג פוליטי יהיה מורם מהעם (נתיב הענווה ז), אבל תלמידי חכמים צריכים להיות מורמים מעם (נתיב התורה פרק ז). הוא תקף את מי שממנה ראשי קהל ותלמידי חכמים בורים (גור אריה שמות כא, א), ואת מי שהסמיך תלמידים שאינם ראויים לרבנות (דרשות המהר"ל דרוש על התורה), כיוון שהם מעוותים את הדין. הוא דרש מתלמידי החכמים שישיעו על הציבור אך לא יקבלו ממנו טובות הנאה (נתיב התורה פרק ד). הוא ביקר את העשירים שאינם תומכים בעניים (נתיב התורה פרק י); ביקר את לומדי התורה בדורו שעוסקים בפלפול לפני שלומדים בבקיאות (נתיב התורה ה; י-יא) ואת האופן שבו לימדו את הילדים: חומש עם רש"י ומיד משנה וגמרא ומיד אחר כך פלפול. הוא דרש לחזור למבנה הלימוד הכתוב במשנה: בן חמש למקרא, בן עשר למשנה, בן חמש עשרה לתלמוד; סבר שראוי ונכון לאיש יהודי ללמוד אסטרונומיה ושאר חכמות (נתיבות עולם נתיב התורה יד). דרש ללמוד עברית ודקדוק, גם בחינוך המבוגרים דרש שילמדו משנה, וביוזמתו נוסדו חברות משניות בכל העולם היהודי. תלמידו ר' יום טוב ליפמן היר, שפירש את המשנה (תוספות יום טוב), כותב כי קהילות קרובות ורחוקות קיבלו על עצמן ללמוד משניות.

ספרי המהר"ל הם אוצר בלום ללימוד מדרשי חז"ל המפוזרים בש"ס ובמדרשים. המהר"ל סידר אותם בנושאים ופירש אותם לעומקם. וכך הוא כותב בהקדמתו לנתיבות עולם:

ואין כוונתנו (אלא) רק לחבר המאמרים ולפרש דברי חכמים, לא זולת (זה) כלל, עד שהחיבור הזה אינו (אלא) רק פירוש דברי חכמים שבא בתלמוד כמו שפירשנו מסכת אבות, עד שאם האדם רוצה ללמוד דברי מוסר שלימדו חכמי ישראל ימצאם יחד.

בדרך זו הלך המהר"ל בכל ספריו. בכל נושא או שאלה הוא פותח תחילה במאמר חז"ל, מבאר את עומק דבריהם ועל ידי כך מסביר ומתרחק את העניין שבו פתח. ניתן לומר שספרי המהר"ל הן "בית יוסף" למדרשי חז"ל, לא רק מצד סידור המדרשים אלא גם מצד שהוא אוצר בלום של פרשנות אגדות חז"ל.

אין זה מקרי. מטרת המהר"ל היתה להשיב לחז"ל את המרכזיות שלהם בכירור ענייני

האמונה, ההשקפה, המוסר ועבודת ה'. אם ריה"ל בספרו כותב על יסודות האמונה כמקבל מהגבורה ללא מקורות קדומים, והרמב"ם ביאר את דבריו מתוך שימוש בספרות הפילוסופיה, והרמב"ן נתלה בספרות הסוד - המהר"ל חוזר לדלות את כל ענייני האמונה מספרות האגדה של חז"ל, כיוון שכל דבריהם מיוסדים על האמת ועל מסורת הנביאים. כך כתב בספר גור אריה (שמות יב, מ):

זהו דעת רז"ל (בעניין ברית בין הבתרים). הארכתי בעניין זה בעבור המתחכמים על דברי חכמים ז"ל, ונדחקו בדחקים גדולים, והוקשה עליהם לומר כי גזירת בין הבתרים היתה ה' שנים קודם יציאתו מחרן, ודברי רז"ל הם הנכונים ואליהם ראוי לשמוע, וכאשר תדקדק בהם תמצאם מיוסדים על אדני האמת... אבל כלל וכלל אין לסור מדברי חז"ל, כי ההוגה בהם טועם טעם בשר, והם נכונים ואין בהם ספק למדקדק ולמבין דברי חכמים.

בכך השיב המהר"ל את ההערצה לחז"ל ולתורתם, כמו שכותב בספר נצח ישראל (פרק ז):

ואתה האדם, הבן דברי חכמים וסודותיהם, אשר אם תדע ותבין את אשר לפניך לא יהיה לך ספק בכל אלו הדברים, שכולם בנויים על יסוד אחד, וסדר האמת והחכמה. ואל יעלה על דעתך שיש ספק בדבר אחד מן הדברים האלו, אבל כל הדברים האלו אשר אמרנו הם כמו טיפה מן הים. כי איך אפשר לחמורים כמונו לעמוד בסוד קדושים. וגם אל תשער בדעתך כי אפשר לכתוב בפירושו, כי איך אפשר לפרש הכל בכתב. אבל באלו דברים תראה עדות על דברי חכמים, כי כל דבריהם דברי חכמה, וכל דברי זולתם הבל. ואם היינו באים לכתוב על המאמרים האלו מה שרמזו, לא היה מספיק הזמן. ואם תתבונן מאוד מאוד, תמצא שכל הדברים האלו אמת, והם יוצאים מחכמה פנימית.

השפה שבה כתב המהר"ל מיוחדת: מצד אחד המהר"ל השתמש במושגים פילוסופיים (כגון: חומר וצורה; בכוח ובפועל; עילה ועלול; שכל וגשם; חלוקת העולמות לעולם תחתון חומרי, אמצעי - גלגלים וכוכבים, ועליון - השכלים הנבדלים, וכיו"ב). זאת מפני שמטרתו לבאר את מדרשי חז"ל והרעיונות הטמונים בהם על פי השכל. מצד שני התכנים שהוא העביר היו תכנים שיסודותיהם בספרות הסוד והקבלה. דוגמאות לתכנים אלו:

- ◆ אומות העולם וישראל הן בחינות נפרדות במהות: טבע ונבדלים מהטבע (תפא"י פרק א; נצ"י פרקים י-יב).
- ◆ לישראל יש צד אוניברסלי והם עיקר וראשית ותכלית הבריאה (נצ"י פרק ג ועוד).

- ◆ הנהגה הבנויה על שני קצוות ונקודה ממוצעת ביניהם - שזהו עניין שלוש הספירות חסד, גבורה, תפארת (מקומות רבים).
- ◆ ארבע המלכויות והמהלך האלוהי בהיסטוריה (נר מצווה).
- ◆ האדם מרכז הבריאה וגדול מהמלאכים (נר מצווה ועוד).
- ◆ ארץ ישראל קדושה ונעלית מכל הארצות (דרך חיים וז, ה, ט; תפא"י ע).
- ◆ שינויים בימות משיח (נצ"י מו; נ).
- ◆ תכלית המצוות לזכך את נפש האדם כך שתהיה תואמת את מהותה (תפא"י בפרקים הראשונים).
- ◆ יש סדר לניסים מהעולם הנבדל הפועל במקביל לסדר הטבעי (הקדמה לגבורות השם).

הרי שאף על פי שהמהר"ל השתמש בסגנון פילוסופי, התכנים שהעביר היו ישראליים-סגוליים. הוא העביר את היסודות האמוניים הקבליים, אך לא בדרכים סימבוליות כמקובל, אלא בהסבר מהות העניין, בדומה לריה"ל. כפי שכתב הראי"ה קוק (אגרות הראי"ה תמו): "ספרי מהר"ל מפראג - שגם הוא על המקובלים יחשב, אף על פי שסגנונו שונה מרוב בני גילו..."

נמצא שהמהר"ל מחבר בסגנונו שלוש קבוצות של חכמי ישראל: האחת - רס"ג והרמב"ם ובני סיעתם (שלימדו את יסודות האמונה הישראלית בסגנון פילוסופי); השנייה - הרמב"ן וסיעתו (שלימדו את יסודות האמונה בסגנון פנימי קבלי); השלישית - הר"ן, רבנו בחיי בן אשר וסיעתם (שלימדו את יסודות האמונה דרך ביאור מדרשי חז"ל ופסוקי המקרא). המהר"ל פותח בסגנון של הר"ן - במדרשי חז"ל או בפסוקים, מפרש אותם ברעיונות האמוניים של הרמב"ן ומלביש פרשנות זו בשפה הפילוסופית של הרמב"ם.

סגנון מורכב זה יצר לפעמים סרבול בכתיבה וקושי בהבנת דבריו. בפרט שלשיטתו תכני הפילוסופיה והקבלה רחוקים זה מזה תכלית הריחוק, כמו שכתב בספר דרך חיים (ה, 1):

והנה שמעתי שהיה איש אחד בארץ פולין כשקרא דברי אשר בספר גבורת השם, אסף עליו רבים ופער פיו לבלי חוק כי דבר זה יוצא מן האמונה והיה מרבה דברי הבל וסכלות... והנה הפוער למה לא פער פיו ולא הקשה על דברי ספר הזוהר וכל הספרים הנכבדים אשר חיברו בעלי הקבלה... כלל הדברים, כי אלו האנשים הם חולקים על כל דברי הקבלה. ומי שיבין דברים בעניין זה ידע כי הכל נבנה על שורש חכמת הקבלה... אך כאשר ילמד (אותו שחלק על המהר"ל) דברי הקבלה, נותן להם גם כן מקום ומורה להם כי דבריהם אמת וכאשר הם אמת, ולא ידעו (השומעים) כי הוא (אותו חכם) מקבץ

שני דברים יחד, שהאחד סותר והפך לשני, ו(אמר אותו חכם ש)הלשון הוא שעושה הבדל ביניהם בלבד, כי זה נאמר בלשון חכמי הקבלה וזה נאמר בלשון הפילוסופים, כאילו היה זה מתיר הסתירות שהם זה נגד זה. וכל זה מסכלות דעת האנשים אשר לא יבינו, כי כאשר ידע ויבין הדברים אז ידע שהם רחוקים זה מזה בתכלית הריחוק...

לסרבול הסגנוני נוסף קושי של השפה העברית שבתקופת המהר"ל לא היתה עשירה. אפשר שסיבות אלו הן שגרמו לכך שהמהר"ל הרגיש צורך לחזור על דבריו כמה פעמים באותה פסקה. הדרך להתיר את הקושי בהבנת דבריו היא ללמוד את המהר"ל מתוך עצמו. ככל שלומדים יותר את ספרי המהר"ל, קולטים את השפה שלו ומבינים את המשמעות של המילים שהוא משתמש בהן.

בספר גבורות השם, סוף ההקדמה השלישית, המהר"ל כותב את התכנית של ספריו:

ותמצא בין לברייתא ובין לדעת ר' שילא, ראוי שיהיה נקרא יציאת מצרים "גבורות ה'". ויהיה החיבור הזה שהוא כולל סדר הנמצאים נחלק לשני ספרים:

הספר הראשון - סדר השבת, הנקרא "ספר הגדולה" כמו שדרש ר' שילא: "לך ה' הגדולה - זו מעשה בראשית".

והחלק השני - סדר הפסח, נקרא "ספר הגבורה" (=ספר גבורות השם) כמו שהתבאר.

והחלק השלישי - סדר מתן תורה, נקרא "ספר תפארת ישראל", כמו שדרש ר' עקיבא: "והתפארת - זו מתן תורה".

והחלק הרביעי - הוא סדר תשעה באב, והנמשך לזה נקרא "ספר נצח (ישראל)" והוא מפלת של רשעה שהחריבה את בנינו.

והחלק החמישי - סדר סוכות, נקרא "ספר ההוד" כי בו נותנים הודות והלל להקדוש ברוך הוא בארבעה מינים.

והחלק השישי - סדר ראש השנה ויום הכפורים, ונקרא "ספר שמים וארץ".

בפועל רק חצי מהתכנית נתקיימה, שהרי הספרים על שבת וסוכות וימים נוראים - לא נכתבו, ובמקומם נכתבו הספרים לחנוכה ופורים, שיחד עם גבורות ה', נצח ותפארת מהווים את התשתית האמונית. [לענייני מוסר ועבודת ה' כתב המהר"ל את "ספר דרך חיים" - על דברי התנאים במסכת אבות, ואת "ספר נתיבות עולם" - על דברי האמוראים שבתלמוד. כמו כן הוציא המהר"ל על מדרשי חז"ל את "ספר באר הגולה"

ו"ספר חידושי אגדות"; ספר "גור אריה" על פירוש רש"י לתורה; דרשות המהר"ל ועוד.]

בניגוד לגדולי האחרונים שעוברים בדבריהם משיטה לשיטה ולא ניתן למצוא בהם עקביות, המהר"ל בספריו יצר מערך אורגני שלם בענייני האמונה, בדומה לריה"ל, לרמב"ם ולרמב"ן. המהר"ל מרבה בספריו להתווכח ולחלוק על גדולי הראשונים (בפרט על הרמב"ם), והוא רואה את עצמו ביניהם כראשון בין שווים. אפילו עם הרמב"ן שאותו העריך ("המקובל האלוהי, אשר אליו לבד נגלו תעלומות חכמה וסודי התורה - באר הגולה באר שני פרק ז) המהר"ל מרבה להתווכח ואף לחלוק עליו. המהר"ל התקבל באהבה בדורות שאחריו, הן אצל החסידים הן אצל המתנגדים, והיתה לו השפעה אדירה גם על הראי"ה קוק ותלמידיו.